

Said ÖZTÜRK, **Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo - Ekonomik Tahlil)**, İstanbul 1995, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV) yayınları no: 7, ISBN 975-7268-05-4, 499 s.

Günümüzde Osmanlı tarihi ile ilgili çalışmalarda ağırlığın insan merkezli araştırmalara kaydığı gözlenmekte, siyasî ve iktisadî tarih yanında insan ve onun gündelik hayatı incelemelere konu edilmektedir. Ancak burada gündeme sosyal ve kültürel alanlarda yapılacak çalışmalarda gerekli bilgilerin sağlanması meselesi gelmektedir. Özellikle Osmanlı klâsik devri için kaynakların bolluğundan ve çeşitliliğinden bahsetmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti tarihi çalışmaları açısından kıymeti tartışılmayan tahrir kayıtları ve kronikler gibi kaynakların cevap veremeyeceği noktalarda, XV. asrın ikinci yarısından başlayarak, XX. asrın ilk çeyreğine kadar gelen Şer'îye sicillerinin bol ve çeşitli bilgiler sağlayacak birinci elden kaynaklar olarak varlığı ortadadır.

Osmanlı Devleti'nin en küçük yönetim birimi olan kazaların idarî ve beledî yöneticisi sayılan, asıl işi şer'î işlere mahsus kazaî vazife olan kadıların tuttukları kayıtların yer aldığı kadı defterleri veya şer'îye sicilleri ihtiva ettiği belgelerin çeşitliliğiyle bir dönemin mahallî özelliklerine varıncaya kadar genel durumunun aydınlatılmasında önemli bir yere sahiptir. Gerek sicillerin içerisinde dağınık bir halde bulunan gerekse muhalefât, metrukât, tereke veya kassam defterleri adıyla ayrıca tutulmuş ve ölen bir kimsenin geride bıraktıklarının kaydedilmesi, mirascıları arasında paylaşılması vb. konuları içeren kayıtlar da bu tür önemli belgeler sınıfındadır. Ö. Lütfi Barkan'ın "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri 1545-1659" (TTK Belgeler III/5-6, 1996); Hüseyin Özdeğer'in **1463-1460 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, (İstanbul 1988); Yvonne J. Seng'in, **The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town 1521-1524**, (Basılmamış doktora tezi, Chicago 1991) adlı eserleri bu sahada akla gelen önemli çalışmalar arasındadır. Ayrıca şer'îye sicilleriyle ilgili yurt içinde ve dışındaki üniversitelerde lisansüstü çalışmalar yapılmakta, bunun yanında sayısı gittikçe artan yayınlar bulunmaktadır. Elimizdeki kitap da askerî kassam tereke defterleri kullanılarak yapılmış bir incelemedir.

Said ÖZTÜRK, iktisat ve iktisat dışı faaliyetler sonucu teşekkül eden servetin, dolayısıyla gelirle oluşum ve bölüşüm tarzının XVII. asırda Osmanlı Devleti'nde kamu kesimini kapsayan ve daha da geniş bir çerçeveye sahip askerî sınıf içerisinde aldığı vaziyeti tahlil etmek amacıyla böyle bir çalışmayı hazırladığını kaydetmektedir (s.6).

Araştırmacı, sadece İstanbul için sayısı on bin civarında olan ve halen İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bulunan sicillerin hemen hemen yarısının miras ile alâkalı olduğunu belirterek, bunlardan ilk altısını esas alarak çalışmış, İstanbul ölçeğinde askerî sınıfın aile yapısı hakkında daha sağlıklı sonuçlar elde etmek için de

XVII. yüzyılın tamamını kapsayan ilk yirmi defteri incelemiştir (s.6). Sözü edilen siciller, İstanbul'u kapsayan ve "Kısmet-i Askeriye Mahkemesi"ne ait olanlar olup, Hicrî 1000 (M. 1591-92)'den H. 1342 (M. 1924) yılına kadar devam eden toplam 2142 adet defterden ilk altısıdır. Ancak aile nüfus yoğunluğuna ilişkin inceleme hazırlanırken, XVII. asra ait H. 1000-1111 (M. 1591-1700) yıllarını kapsayan ilk yirmi defterde bulunan 2670 tereke araştırmaya kaynaklık etmiştir (s. 29-30, 105). Çalışmanın 1591-1669 yılları arası döneme ait olması İstanbul'da askerî sınıf mensuplarının terekeleri ve terekelerden kaynaklanan davaların müstakil bir mahkeme olan Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nde H. 1000 (M. 1591) senesinde görülmeye başlanmasından, 1669 yılı ise incelemenin öngörülen bin kişinin terekesi ile sınırlandırılmış olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (s. 16).

Eserin takdimi (s. 3-4) Osmanlı Araştırmaları Vakfı yöneticisi Prof. Dr. Ahmed AKGÜNDÜZ tarafından yapılmıştır. Araştırmacı önsözde (s. 5-7) yaptığı çalışmayı sunmuş, kitapta yer alan kısaltmaların (s. 9) ardından giriş kısmında (s. 11-16) çalışmanın önemini, özelliklerini, tarihsel boyutunu, zaman ve mekân sınırlarını belirtmiştir.

Çalışmada birinci bölüm Kaynaklar, Kurumlar ve Kavramlar'a ayrılmıştır (s. 17-101). Bölümün kaynaklar başlığını taşıyan kısmında (s. 19-33) şer'îye sicillerinin tanımı, tarihî gelişimi, muhtevası, kayıt usûlü ve iktisat tarihi bakımından önemi hakkında bilgiler verilmiştir (s. 19-25). Yine bu bölümde sicil defterleri içinde yer alan veya sadece miras taksimine ayrılmış defterler olan Tereke Defterleri (ss. 26-33) üzerinde durulmuştur. Bu defterlerin teşekkülü, mirasın tereke defterlerine kayıt şartı, defterlerin muhtevası ve önemi, tereke defterleri üzerinde yapılan akademik çalışmalar, İstanbul şer'îye sicillerinde tereke defterlerinin yeri açıklanarak, çalışmada kullanılan defterlerin tanıtımı yapılmıştır.

Bölümün kurumlar ve kavramlara ayrılan kısmında (s. 34-101) ilk olarak askerî sınıf kavramı (s. 34-44) üzerinde durulmuş, sosyal tabakalaşma ve sınıf kavramı ile Osmanlı Devleti'nde sosyal tabakalaşma ve sınıflar hakkında kısaca açıklayıcı bilgi verilerek, askerî sınıf kavramı ve sınıfa dahil zümrelerin belirlenmesinde tereke taksiminden elde edilen resimlerin rolü vurgulanmıştır. Askerî sınıfa mensup kimselerden alınan resm-i kısmetin kazaskerlere, reayaya ait terekelerin resminin mahallî kadınlara mahsus olması sebebiyle, askerî sınıf kavramı içine giren grupların hangileri olduğu çeşitli kanun metinlerinden derlenerek tesbit edilmiştir. Ayrıca bu sınıfa dahil edilmeyenler de belirtilerek, sonuçta askerî sınıfa birbirinden çok farklı sosyal statü ve mevki sahibi kişilerin dahil olabileceği görüşüne varılmıştır (s. 44). İkinci kısım kadılık kurumuna ayrılarak (s. 45-64), kadı'nın tanımı, tarihî gelişimi, Osmanlı Devleti'nde kadılık, kazaskerler başlıkları altında ilgili konular incelenmiştir. Bunlara ilâveten Osmanlı Devleti'nde çeşitli dönemlere ait kadı resimlerinin kanunî tarifeleri de tesbit edilmiştir. Tereke taksimi dolayısıyla alınan resimlerin uygulamada aldığı şekiller, incelenen altı defter üzerinde örneklerle açıklanmıştır. Bu resimlerde belirli bir orana rastlanılamamış olmakla birlikte, tereke taksimi dolayısıyla alınan vergi ve kesinti miktarlarına tesir eden faktörler üzerinde durulmuştur. Üçüncü kısımda kassamlık; sözlük ve terim manası, özellikleri, tarihî gelişimi ve Osmanlı Devleti'nde kassamlık müessesesi, kassamlığın işleyişi, tuttukları defterlerin tanzim şekli, aralarındaki anlaşmazlıklar, suistimaller, usûlsüzlükler ve tedbirler şeklinde incelemeye

tâbi tutulmuştur (s.65-85). Kavramların içerisinde yer alan diğer bir kısım da beytülmal'a ayrılmıştır (s.86-94). Burada beytülmalın tanımı, teşekkülü ve gelir kaynakları, devletin mirascılığının şer'î dayanakları, Osmanlı Devleti'nde beytülmal, beytümala intikal edecek terekelerde câri usûl, terekesi beytümala intikal eden kişilerin borçlarının ödeme şekli, beytülmalın mukataaya verilmesi ile yeniçeri terekelerinde câri usûl konularına yer verilerek bu kurumun da aydınlatılmasına çalışılmıştır. Kitabın ilk bölümünde son olarak, tereke üzerinde câri hukukî mevzuat -İslâm miras hukuku hakkında açıklamalar, terekeye taalluk eden haklar ve İslâm miras hukukuna göre tereke üzerinde hak sahibi mirascı gruplar başlıkları altında yapılmıştır (s.95-101).

Kitaba kaynaklar, kurumlar ve kavramlarla ilgili başlangıç yapılarak okuyucular bilgilendirildikten sonra, ikinci bölümde tereke sahiplerinin sosyal ve iktisadî durumlarına geçilerek (s.103-253) defterlerin incelenmesinden elde edilen veriler değerlendirilmiş; ilk olarak tereke sahiplerinin tanıtımı (s.105-144) yapılmış, tereke sahiplerinin medenî hallerine ve mirascıların durumuna göre dağılımı 1591-1700 yılları arasına ait İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin ilk 20 defterindeki 2670 tereke sahibi gözönünde bulundurularak tahlil edilmiştir. Ünvan, görev ve meslek bakımından tereke sahipleri incelenerek (s.120-128) sonuçlar diğerlerinde olduğu gibi tablo halinde çıkarılmıştır. Tereke sahiplerinin vefat tarihine, vefat ediş yer ve şekillerine göre analizi (s.129-137) yapılarak, ölümlerin en fazla olduğu zamanlarla vefat ediş yer ve şekilleri belirtilmiştir.

Servet dağılımı kısmında (s. 138-144) tereke sahiplerinin servet miktarına, sayı, cinsiyet ve menş'e'lerine göre analizi yapılmıştır. Servetin oluşum tarzı (s.145-164) tesbit edilirken serveti oluşturan mal gruplarının analizi ile askerî sınıf mensuplarının servete yönelik eğiliminin tesbiti olduğu kadar ev eşyası, giyecek, mutfak eşyası ve mesken gibi zarurî ihtiyaç sayılması gereken alanlardaki harcamaların ve serveti oluşturan diğer kalemlerin genel servet içerisindeki payının ne olduğu üzerinde durulmuştur. Terekeyi oluşturan mal gruplarına ayrılan kısımda (s.165-216), gayrimenkuller (s.166-170), menkul mallar (s.171-216) arasında alacaklar, kitaplar, diğer menkuller ve kölelere yer verilerek, ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmişlerdir. Terekeden yapılan zorunlu harcamalar (s.217-235) arasında borçlar, mehir, nafaka ile ilgili bilgiler verildikten sonra bunların gösterilmiş olduğu tablolar kitabın sonunda ekler kısmında verilmiştir. Kitabın beş kısma ayrılan ikinci bölümünün sonunda, tereke defterlerine göre dönemin para raici ve bazı mal fiyatları (s.236-253) ile ilgili bilgiler verilirken, tereke defterlerinin para tarihi ve fiyat hareketlerinin incelenmesi açısından önemi üzerinde durulmuştur. Dönemin kısa para tarihi belirtilerek, çeşitli mallara ait fiyat ve fiyat listeleri hazırlanmıştır.

Araştırmacı çalışmasında ulaştığı neticeleri, kısaca sonuç (s.255-256) kısmında belirtmiştir. Kitaba bibliyografya (s.257-265), İndeks (s.267-272), örnek tereke kayıtları ve transkripsiyonu (s.273-287), ekler (s.289-493) ve içindekiler (s.495-499) bölümleri ilâve edilerek, okuyucunun ihtiyaç duyacağı bilgilerle, kitap kullanışlı bir hale getirilmiştir. Ekler bölümünde yer alan her bölüme ilişkin tablolar ve incelenilen toplam bin kişinin servet dökümleriyle, haklarında tanıtıcı bilgilerin yer aldığı genel tablo dikkat çekicidir.

Kaynakların tahliline yönelik Osmanlı tarihi çalışmaları arasında sayılacak bu çalışmada, taşıdığı özelliklerle minyatür bir Osmanlı Devleti demek olan İstanbul

Vehbi Günay

ölçeğinde hem mahallî, hem de genel tarih için geçerli ve gerekli bilgiler analiz edilmiştir. Devletin merkezi olması yanında, nüfusu, ilim ve kültür hayatının gelişmişliğiyle siyasi, iktisadî ve kültürel bir merkez olan İstanbul'da XVII. yüzyıl askerî sınıfının özellikleri kassam kayıtlarına göre incelenerek tartışılmıştır. Tereke defterleri kendi içinde tahlile tâbi tutulup, hükümler verildiği gibi, bunlardan Osmanlı tarihinin genel seyri için de aydınlatıcı bilgiler elde edilmiştir. Sahayla ilgilenenlerin dikkatinden kaçmayacak eserin, içerdiği bilgiler yanında metod açısından da yapılacak çalışmalara kaynaklık edeceği şüphesizdir.

Vehbi Günay